

İran Çalışmaları Dergisi
E-ISSN: 2651-4370
Cilt: 9, Sayı: 2, ss. 717-722
Geliş Tarihi: 20.11.2025
Kabul Tarihi: 14.12.2025
DOI: 10.33201/iranian.1827369
Makale Türü: Kitap İncelemesi/Book Reivew

Kitap İncelemesi/ Book Review

Iran and Global Decolonisation: Politics and Resistance after Empire

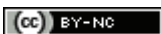
Kashani-Sabet, Firoozeh and Steele, Robert (Ed.), UK: Gingko, 2023, s.445, Hardback: ISBN 978-1-914983-08-5. eBook: ISBN 978-1-914983-09-2.

Değerlendiren: Nurbanu SUKAS*

İran'ın, İkinci Dünya Savaşı sonrası dekolonizasyon sürecinde bölgesel ve küresel ölçekte attığı adımlar, kendi iç dinamiklerini ve dış politika eğilimlerini belirlemede etkili bir faktör olmuştur. Ne var ki söz konusu bu adımlarının küresel boyuttaki yansımaları bazı sınırlamalarla karşılaşmıştır. Firoozeh Kashani-Sabet ve Robert Steele editörlüğünde hazırlanan eser, İran'ın bu süreçteki bölgesel ve uluslararası hamlelerini, yaşadığı ikilemleri ve dekolonizasyon tarih yazımında İran'ın genellikle göz ardı edilen konumunu farklı perspektiflerden ortaya koymayı amaçlamaktadır. Nihai olarak İran'ı küresel dekolonizasyon ağının merkezinde konumlandıran eser, ülkenin bu dönemdeki tecrübesini ve bakış açısının dönüşümünü incelemektedir. Bunun yanı sıra eserde, İran'ın dekolonizasyon sonrasında yeni dünya düzeniyle olan siyasi ve entelektüel ilişkileri ele alınmıştır.

İlk kez 2023 yılında yayımlanan kitap, giriş ve on iki bölümden oluşmaktadır. Kitabın 4., 5., 6., 7., 10., 11. ve 12. bölümlerinin sonunda yer alan kaynakçaların; kullanılan kaynak türlerine (arşiv malzemeleri, gazeteler, birincil ve ikincil kaynaklar vb.) göre ayrıntılı olarak sınıflandırılması, söz konusu bölümlerdeki kaynak kullanımının titizliğini ve şeffaflığını göster-

* Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü, Ortadoğu Çalışmaları Programı. nurbanusukas@gmail.com, Sakarya, Türkiye, ORCID: 0009-0007-9223-2130.

Common Creative Licence

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 (CC BY NC) International License.

İran Çalışmaları Dergisi bilginin yayılması ve zenginleşmesi için Açık Erişim Politikasına uymaktadır.

mektedir. Buna karşılık, Giriş, 1., 2., 3., 8. ve 9. bölümler olmak üzere altı bölümde kaynakçaların yalnızca liste halinde verilmesi, kitabın editoryal tutarlılığı bakımından bir zayıflık olarak değerlendirilebilir. Editoryal nitelikteki çalışmalarda biçimsel standartların korunması, eserin bütüncül bir yapıya sahip olması için önemlidir.

Eserin hedef kitlesi genel okuyucu kitlesinden ziyade spesifik olarak Orta-doğu, İran, Soğuk Savaş ve dekolonizasyon tarihiyle yakından ilişkili olan araştırmacılar olarak belirlenebilir. Eserde yer verilen belirli teorik çerçevelere dayalı tarihsel karşılaştırmalar ve arşiv araştırmaları eseri hedef kitlesi için önemli bir kaynak haline getirmiştir. Buna karşın, yazarların genel olarak kullandığı teorik dil ve kavramların, eseri alan dışı genel okuyucu kitlesi için anlaşılması zor kıldığını söylemek mümkündür.

Kitap, İran'ın dekolonizasyon sürecine küresel boyutta dahil edilmesini ve bu sürecin siyasi, diplomatik, kültürel ve entelektüel boyutlarını değerlendirmektedir. Kitapta her bölüm, İran'ın küresel dekolonizasyonla ilişkisini belirli bir olay veya dönem etrafında şekillendirmektedir. Bunun yanı sıra, eserin odak noktasını yalnızca İran'ın 20. yüzyıldaki dış politika, entelektüel hareketler ve anti-emperyal söylemler etrafında şekillendirmesi, net bir sınırlama yapılmasını kolaylaştırmıştır.

Başlıca üç tema etrafında literatüre katkıda bulunmayı amaçlayan eser, öncelikle İran'ın, resmi olarak sömürgeleştirilmemiş olmasına rağmen, modern dönemde çeşitli emperyalizm biçimlerine maruz kaldığını ileri sürmektedir. İkinci olarak, Pehlevi Hanedanlığının uluslararası sistemdeki karmaşık konumuna dikkat çekilmektedir. İran Soğuk Savaş'ın odağında yer alsa da bağımsız hareket etme düşüncesiyle diplomasi yürütmeye çalışmıştır. Bu bağlamda, Pehlevi devleti belirli ideolojik ortaklığa sahip olmasına rağmen kendisine solcu aydınların söyleminden ayrılan bir “*Üçüncü Dünya*” (s.6.) yolu oluşturmak istemiştir. Son olarak eser, devletler arası ilişkiler, dekolonizasyon söylemleri ve devlet dışı aktörler arasındaki farklılıklara işaret etmektedir. Eser belirlenen üç ana tema çerçevesinde dekolonizasyon literatürüne, Pehlevi dönemi sosyal, kültürel ve siyasi tarihi ile devrim öncesi entelektüel tarihe önemli katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, bu üç tema kitabın on iki bölümüne titizlikle yayılmış olup, bu durum bölümlerin konu uyumunun genel olarak güçlü olduğuna işaret etmektedir.

Giriş bölümünde kapsamlı bir çerçevenin sunulduğu eser, kronolojik bir süreci takip etmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan 1979 öncesi döneme kadar

olan süreç ele alınmış ve bölümler arasındaki geçişlerde tematik süreklilik sağlanmıştır. Buna karşın, bu bölümdeki teorik tartışmalar (s. 1–3) kitabın genel temasıyla bağ kurmadan önce uzun bir arka plan oluşturmaktadır. Bu durumun kavramsal çerçevenin derinliğini artırsa da tarih temelli bölümlere geçişi zorlaştırdığını söylemek mümkündür.

Eserin birinci bölümünde Firoozeh Kashani-Sabet, İran'ın resmen sömürgeleştirilmemiş olmasına rağmen, beş yıllık işgal süresi boyunca bir koloni olarak konumlandırıldığını ve işgalin yol açtığı olumsuzlukların ve ekonominin kötü yönetiminin İran'ın egemenliğinin sarsılmasına yol açtığına dair kapsamlı bir analiz sunmuştur. Yazarın, İran'ın müttefiklerinin stratejik amaçlarına katkıda bulunduğu ölçüde kritik bir öneme sahip olduğunu varsayan önyargılı tarih yazımını ele aldığı bölümde, çeşitli Farsça basılı ve arşiv belgelerine dayanarak, İran'ın işgalin neden olduğu sosyal krizleri yönetme şekli okuyucuya sunulmaktadır. İran'ın İkinci Dünya Savaşı sırasındaki müttefik işgali (1941-1946) Farsçada “Zafer Köprüsü” (pol-e piruzi) olarak anılmaktadır. Çelişkili gibi görülse de Kashani-Sabet, bu tanımlamanın İran'ın müttefiklerin başarısına yaptığı lojistik katkıyı vurgulamak için yapıldığına işaret etmiştir: *“İran, Sovyetler Birliği'ne malzeme teslimatını ve dolayısıyla Müttefiklerin başarısını sağlayan kritik bağlantı rolünü tanımlayan bir ifade olan “zafer köprüsü” (Farsça: pol-e piruzi) olarak görüliyordu”* (s. 29).

İkinci bölümde yazar Pardis Minuchehr, İranlı savaş esirlerine odaklanmaktadır. Yazar, İran'ın müttefik işgali (1941-1946) sırasında gözaltına alınan önemli siyasi elitlerin ve entelektüellerin yaşadığı travmayı ve bu deneyimin İran'ın dekolonizasyon sürecindeki zihniyeti ve eylemleri üzerindeki etkisini incelemektedir. Minuchehr, bu travmatik deneyiminin sonucunda, tutuklu yurtsever, bilgili ve anti-kolonyal eğilimlere sahip bireylerden oluşan bir kitlenin, eski İran Başbakanı Matin-Daftari'nin ifadesiyle, *“olağanüstü bir duygusal ve entelektüel bağ”* (s.66) oluşturduğunu ve bu durumun 1979 İslam Devrimi'ne giden yolda İran siyasetini önemli ölçüde etkileyen entelektüel temelleri yeniden şekillendirdiğini ileri sürmektedir.

Mattin Biglari tarafından kaleme alınan üçüncü bölüm, İran'ın 1951'deki petrolün millileştirilmesi hareketini, ulusalcılık veya Soğuk Savaş perspektiflerinin ötesinde, İran içindeki bir dekolonizasyon eylemi olarak nitelendirmektedir. Söz konusu hareketin, sadece küresel bir anti-kolonyal

mücadele çağrısı olmadığını ileri süren yazar, bu durumun İran içindeki yerleşik sömürgeci varlığa karşı bir duruş olduğunun altını çizmektedir. İran'ın petrolü millileştirme çabasının küresel boyutta destek gördüğüne işaret edilerek, bu desteğin İran'ın ekonomik özgürlük mücadelesine olan katkısı ele alınmıştır.

Kitabın dördüncü bölümü, İran'a coğrafi olarak oldukça uzak bir ülke olan Dominik Cumhuriyeti ile Soğuk Savaş ve dekolonizasyon sürecinde öne çıkan ilişkisinin nedenlerini ele almaktadır. Yazar Fernando Camacho Padilla, bu ilişkinin Dominik Cumhuriyeti'nin Tahran'daki Büyükelçisi Leland Rosenberg'in, Şah ile arasındaki ailevi bağlara dayandığına ve iki ülke arasındaki jeopolitik ve ekonomik çıkarları beslediğine işaret etmiştir. Bölüm, Şah'ın Dominik Cumhuriyeti ile geliştirdiği ilişkinin, Orta Doğu'daki Küba faaliyetlerini izlemesine yardımcı olabilecek bir müttefik kazandırmanın yanı sıra, Küresel Güney ile ağlarını genişletme ve Soğuk Savaş'ta daha özerk bir dış politika izleme fırsatı tanıdığını ifade etmektedir.

Beşinci bölümde Thomas Bédrède'nin analizi, Pehlevi rejiminin Cezayir Bağımsızlık Savaşı sırasındaki dış politika sürecine ışık tutmaktadır. Bédrède, Cezayir bu mücadelesi karşısında İran'ın anti-kolonyal baskılar ile uluslararası çıkarları arasında denge kurmaya çalıştığı ileri sürmektedir. İran'ın Birleşmiş Milletler'de Afro-Asya grubunun bir üyesi olarak anti-kolonyal dayanışma gösterme zorunluluğuna dikkat çekilen bölümde, rejimin aynı zamanda Fransa ile güçlü ekonomik ve kültürel bağlarını sürdürme arzusu nedeniyle karşı karşıya kaldığı ikilemler incelenmiştir. Yazar, İran'ın dekolonizasyon sürecinde kendi çıkarlarını ve bölgesel jeopolitik kaygılarını ön planda tutan, tam bağımsızlık yolu arayışının böylece sınırlandığına işaret etmiştir.

Altıncı bölümde, Vietnam Savaşı'nın hem Pehlevi devleti hem de muhalefet üzerindeki çelişkili etkileri incelenmektedir. Şah Rıza Pehlevi'nin Vietnam politikası, bir yönüyle Soğuk Savaş müttefik ABD'nin taleplerini yerine getiren bir İran politikası çizerken, diğer yönüyle ABD'nin bir aracı olmanın çok daha ötesinde seyretmektedir. Yazar Arash Azizi, Şah'ın bu politikasını, kendi "*ulusal bağımsız politikası*" (siyasat-e mostaqel-e meli), (s.200) bağlamında, Doğu Bloku'nda önemli ilişkiler geliştirmek ve 1973 Paris Barış Anlaşmalarından sonra tarafsız bir arabulucu rolü üstlenerek uluslararası itibarını artırmak amacıyla uyguladığına dikkat çekmiştir.

Kitabın yedinci bölümünde Robert Steele, Pehlevi rejiminin, Afrika Boy-nuzu'ndaki Sovyet varlığının artmasından duyduğu büyük endişe sebebiyle Somali'ye verdiği desteğe ve bu desteğin sınırlılıklarına odaklanmıştır. Yazar, İran'ın bağımsız küresel politika yürütme isteği ve karşılaştığı engeller arasında kaldığının altını çizmiştir: *“İran'ın Ogaden Savaşı'nda Somali'ye verdiği destek, Şah'ın 1970'lerde sömürgeleştirilmiş dünyada büyük bir güç olma isteğini gösterirken, aynı zamanda bağımsız küresel politikasının sınırlamalarını da ortaya koymaktadır”* (s. 267).

Sekizinci bölüm, Şah rejiminin 1968'de Tahran'da ev sahipliği yaptığı Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Sempozyumu'nun etkilerine odaklanmaktadır. Yazar Firoozeh Kashani-Sabet, sempozyumun rejimin temelde muhalefeti bastırmak ve Şah'ın kendisini bir insan hakları savunucusu olarak göstermek için yapıldığının altını çizmekle birlikte, ırk, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ve yoksulluk gibi dekolonizasyon döneminin temel sosyal sorunlarını küresel bir platforma taşıması açısından önemli olduğunu savunmaktadır.

Dokuzuncu bölümde William Figueroa, İran Maoizminin (veya “Marksizm-Leninizm-Mao Zedong Düşüncesi”) Şah rejimine karşı muhalefet üzerindeki önemli etkilerini ortaya koymaktadır. Yazar, Maoist hareketin İranlı aktivistlerin küresel anti-emperyalist dayanışma söylemiyle entelektüel bağlantılar kurmasını sağladığını ve İran Devrimi'nin entelektüel temellerini şekillendirdiğini ileri sürmektedir.

Kitabın onuncu bölümü, Avrupa'daki İranlı radikal sol grupların (Tudeh Partisi, İranlı Sosyalistler Birliği ve Tudeh Partisi Devrimci Örgütü - ROT-PI) 1957-1967 yılları arasındaki dönemde ulusal kurtuluş mücadelelerine olan yaklaşımını ve bu mücadeleleri kendi ideolojik kimliklerini ve siyasi rekabetlerini tanımlamak için bir araç olarak kullandıkları durumları incelemektedir. Yazar Leonard Willy Michael bu bölümde, dekolonizasyon sürecinin söz konusu gruplara siyasi rakiplerinin yaklaşımlarına karşı bir duruş sergileme fırsatı tanıdığını belirtmektedir.

Javier Gil Guerrero, on birinci bölümde İranlı aydınların Pehlevi rejimine karşı direnişi küresel dekolonizasyon bağlamında değerlendirmelerine odaklanmaktadır. Başta Ali Şeriatî, Celal Al-i Ahmed ve Ahmed Fardid olmak üzere bu entelektüeller, Pehlevi devletinin Batı'nın resmi bir kolonisi olmamasına rağmen, siyasi ve ekonomik emperyalizmden daha teh-

likeli olarak gördükleri Batı'nın kültürel emperyalizminin etkisine girdiğini ileri sürmüşlerdir. Yazar, Şeriatı'nın bu durum karşısında bir "İslami Kurtuluş Teolojisi" oluşturulması gerektiğini ileri süren görüşünün, İran Devrimi'nin entelektüel temellerine etkileyen önemli bir unsur olduğunun altını çizmiştir.

Kitabın son bölümünde, yazar Carson Kahoe, İran Halkın Fedaileri Örgütü'nün (Çoğunluk) (OIPF-M) ideolojik duruşunu ele almaktadır. Emperyalizmi ABD, müttefikleri ve kapitalizmle bağlantılı tüm unsurları kapsayacak şekilde tanımlayan bir görüşe sahip olan Fedailerin, dogmatik düşünce yapılarının, onları yerel aktörlere karşı düşmanca bir tavır almaya ittiğini ve kendi siyasi çöküşlerine zemin hazırladığını ileri sürmektedir.

Sonuç olarak eser, İran'ın modern tarihinin yalnızca ulusal boyutta değil, küresel ölçekte okunması gerektiğine dikkat çekmektedir. İran'ın İkinci Dünya Savaşı sonrası süreçteki rolünü yalnızca "bölgesel güç" olma çabasıyla ilişkilendirmeyen eser, İran'ı küresel dekolonizasyon tarihinin kapsamlı bir şekilde analiz edilmesini sağlayan kritik bir aktör olarak konumlandırması yönüyle referans niteliğinde bir derlemedir.